

GONÇAL MAYOS SOLSONA

ENTRE LOGICA I EMPÍRIA

CLAUS DE LA FILOSOFIA HEGELIANA DE LA HISTÒRIA

Prefaci de:
Ramon Valls Plana

PPU
Barcelona, 1989

1. INTRODUCCIÓ

Kant va dividir la *Crítica de la raó pura* en dues parts (la primera dedicada a la "doctrina trascendental dels elements" i la segona a la "doctrina trascendental del mètode") i va ser capaç, per tant, de distingir i plantejar separatament el problema del pla global del seu projecte i els elements o materials amb què dur-lo a terme. Hegel es va negar sempre a fer el mateix, ja que va considerar que així se separava abstractament el que es donava unit. Creia que, si bé l'enteniment havia inevitablement de oposar i aïllar, la raó especulativa superava -afortunadament- aquesta limitació.

Hegel volia exposar alhora el pla, la idea, la "lògica" -en els nostres termes- i els elements, els materials, "l'empíria". Pensava que només així evitava caure en l'extrinsicitat expositiva i aconseguia romandre a dintre d'un discurs científic rigorosament especulatiu. D'aquí en surt, sens dubte, una gran part de les dificultats per a comprendre'l, però aquesta manera d'expressar-se (exposar-se, exterioritzar-se) li venia dictada per la natura mateixa del seu projecte especulatiu.

Evidentment, Hegel en el moment de dictar llicons sobre la filosofia de la història universal ho va fer d'aquella manera seva tan peculiar. Per això nosaltres, que intentem comprendre en aquest treball la filosofia hegeliana de la història, ens trobem amb dificultats per distingir d'una manera clara entre el que li ve dictat des del nucli especulatiu, del seu sistema i el que ho és per necessitats de la matèria històrica que considerava.

Kant va afirmar que en la filosofia de la història la pregunta que hom es planteja és alhora teòrica i pràctica, ja que ambdues problemàtiques li són

constitutives i inevitables. Igualment s'esdevé en la filosofia de la història hegeliana. En ella Hegel es jugava la demostració -o almenys "mostració"- de les conseqüències més importants del seu sistema i del seu pensament polític, i ho havia de fer amb dades "empíriques" (en sentit lax) d'ús comú i acceptades generalment en la seva època. La realització de la llibertat -per exemple- s'ha de poder "veure" o "contatar" en la història universal. L'esperit s'havia d'exterioritzar necessàriament i la seva exteriorització no podia sinó mostrar -a una ment especulativa- la voluntat de l'esperit.

En el camp de la història universal Hegel es juga, doncs, una part molt important del seu projecte. Precisament, en ell ha de mostrar i demostrar com el seu pensament especulatiu pot comprendre, explicar, -deglutir, en sentit literal- l'enorme quantitat de dades, coneixements -certs o no, fiables o insegurs-, que la seva època havia anat acumulant de la història de la humanitat. Evidentment Hegel no podia ni menystenir ni inventar-se de nou aquest cabdal heretat.

La tasca era, doncs, alhora "lògica" i "empírica" -si fem servir el nostres termes-. Consistia tant en mostrar com les conseqüències del seu pensament especulatiu s'acomplien i adequaven al conjunt dels coneixements acceptats, com en demostrar que aquests coneixements es posaven "voluntàriament" -podríem dir- al servei de l'especulació hegeliana. Es tractava tant de comprendre mitjançant la idea absoluta o la seva "lògica" les dades considerades "empíriques" de la història, com de donar vida concreta a aquella "lògica" per mitjà de l'existència documentada dels pobles. La filosofia de la història, per tant, no s'havia de limitar a consideracions exclusivament "lògiques" ni tampoc a esdeveniments exclusivament "empírics". En ella la dada empírica -sense més transcendència i mancada totalment de **logos** racional- és tant ociosa com el pensament abstracte i pur, que no té una encarnació concreta i immediata.

Com en totes les filosofies de la història a la seva època, hom es jugava la possibilitat d'un coneixement més global de la humanitat i la legitimació d'un plantejament concret del què és l'home i la seva societat. No entrarem ara, en quin d'aquests aspectes predomina: si el desig de conèixer o el de legitimar. Pensem que tots dos s'impliquen i són indestruïbles en l'època de Hegel i, fins i tot, més enllà. El que ens interessa és que, tant si es tracta de comprendre com de legitimar, hi ha un mateix problema en adequar el que

hem anomenat "lògica" amb el que hem anomenat "empíria". Ens interessa mostrar com en Hegel i en la seva filosofia de la història coadjuven ambdues instàncies -lògica i empírica- per donar un discurs únic -que Hegel pretén indestruïble-.

Podem comparar tant el nostre estudi com la filosofia hegeliana de la història amb una carpa de circ o amb un envelat. Un envelat, per exemple, es compon d'una lona sostinguda per un nombre determinat de pilars i de punts de suport. La forma de l'envelat depèn de la disposició i l'algada dels pilars; vist des de dalt la lona marca la forma com estan disposats els pilars, així com els eixos de tensió que entre ells s'estableixen. Però la lona en si mateixa pot tenir tota una sèrie d'aspectes que són independents de l'estructura que la suporta. Així, pot tenir o no pedacos, pot ser de diversos colors i teixits, pot no ser perfectament homogènia i ser la suma afegida de retalls diversos, pot tenir forats -per on entra l'aigua o el fred-, pot estar cosida de maneres diverses, pot haver-hi llocs on el teixit s'ha desfilat, per on clareja i deixa veure el que hi ha a sota.

Els pintors com Tàpies podrien dir-nos moltes coses respecte de la textura, les inscripcions i els senyals d'anys d'inclemències o de les moltes vegades que ha estat desplegada i tornada a plegar. La lona pot haver-se esquinçat moltes vegades, també pot mostrar els trets residuals d'altres disposicions internes, de les estructures lleugerament diverses que en un moment donat s'han fet servir. Molt possiblement ha estat adaptada a estructures més grans -o més petites-, més altes i ambicioses o més recollides i humils. En tots aquests casos la mateixa lona ha servit per igual i els senyals de les transformacions han quedat com a signes de petites o grans variacions superposades, de petites o grans reformes. La lona conserva, generalment, la memòria dels diversos usos i configuracions de l'envelat millor que no pas els pals i les cordes que l'han aixecada.

Però aquests també mostren la història de l'envelat: n'hi ha que han estat reparats, altres que han estat allargats o escurcats. Alguns han canviat de funció; d'altres l'han perduda i només continuen en l'envelat com un rest "històric" o tradicional que encara ningú no ha qüestionat. Hi ha països nous que s'afegeixen als vells, que els donen suport, o que els substitueixen. Tam

bé hi ha cordes i cables vells que s'han trencat i han estat substituïts per uns altres de més nous, però, tot sovint, les velles cordes d'esparg coexisteixen en el mateix envelat amb cables nous d'acer.

L'envelat és la suma de tots els elements que han anat decantant-se al llarg deis anys fins esdevenir un conjunt arreplegat bàsicament per atzar -els uns s'han trencat i els altres s'han perdut una mica accidentalment i en les circumstàncies més estranyes i atzaroses-. Tots aquests elements constitueixen la materialitat "empírica" de Lenvelat; però també hi ha altres elements tan essencials com aquests, si bé potser no tant empírics. Són elements més enigmàtics però igualment necessaris i de natura que en lloc "d'empírica" en direm "lògica". Aquests darrers elements poden ser, per exemple, totes les disposicions concretes i totes les relacions que uneixen i fan de l'envelat un tot. Ells determinen l'estructura calculada i mesurada, que fa que Lenvelat s'aixequi i resisteixi els vents i les inclemències.

En la disposició de Lenvelat -que pot ser lleugerament diversa segons els moments i que, fins i tot, pot evolucionar amb el temps- hi ha a més a més un "art" i una "tècnica". Hi ha un *logos* que fa que aquells elements s'ensamblin coherentment i que facin el petit miracle de l'estabilitat i de la forma global. En definitiva, Lenvelat només és possible d'edificar -en la seva forma normal- segons unes estructures internes i unes relacions entre els elements molt precises i -tot i els petits canvis- molt duradores al llarg del temps. Un tros de lona pot ser reparat i canviat per un altre, un pilar substituït, unes cordes canviades per unes pèrtigues, però l'estructura i les relacions entre aquests elements han de ser exactament les mateixes o molt similars. Sembla com si immanentment als materials hi hagués un *logos* o una saviesa heretada que subjeu en el seu conjunt, tot i que en particular no està lligada a res d'individual. Aquesta estructura i aquest *logos* són -fins a tal punt- immanents als materials mateixos, que hom pot tomar a reconstruir l'envelat amb notable perfecció, malgrat que no l'hagi vist mai i només sapiga, en general, que és un envelat i tingui la confiança que a sota d'aquests materials hi ha un *logos*, una racionalitat i una "lògica".

Hom s'adora: que aquesta "lògica" -a partir de la qual reconstruir l'envelat- només existeix ara en aquells materials i que estem obligats a deixar de banda la finalitat del primer dissenyador -en si incognoscible quan aquest calla o s'han perdut els plànols, que tal vegada mai no van existir-. Hom no pot

dir que l'estructura o el *logos*, que fan que Lenvelat sigui el que és, existeixi amb independència dels materials que conformen les restes actuals i de la història en ells inscrita. No es pot dir que el *logos* en sigui transcendent, sinó que hi és immanentment. Aquesta lògica o estructura racional només pot ser descoberta en i per mitjà d'aquells materials. Els signes de com s'ha d'aixecar Lenvelat estan en els mateixos materials -que serveixen per a una determinada cosa i no per a una altra, i que porten les marques físiques del seu ús i funció-.

Per tant, la lògica i la racionalitat de l'envelat rau en el conjunt material mateix, està immanentment en tots i cada un dels elements. No és res d'estrany o d'aliè, no és res que estigui més enllà, transcendent als materials, ans al contrari està en ells. Llavors -quan no es pot preguntar a l'hipotètic creador o dissenyador- no resta sinó cercar *en i per mitjà* dels materials que ens han restat, en l'empíria material de Lenvelat, la seva lògica i estructura racional. Només així es pot tornar a reconstruir-lo i només així se'l pot comprendre.

D'aquesta manera i segons aquesta metàfora m'imagino la filosofia hegeliana de la història. En certa mesura, la major part dels materials que estudiem corresponen a moments diversos en la confecció del seu pensament. Molts ja no són els materials originaris, perquè Hegel els va anar canviant o reestructurant al llarg dels seus cursos. Sovint s'han superposat fragments que havien estat dictats en contextos o finalitats molt diverses. D'altra banda, ens han arribat fragmentaris, en funció del criteri i de la capacitat dels deixebles -com un envelat que ha *canviat d'amo, el qual ha intervingut en la seva estructura i l'ha reparat pensant en altres funcions-.

Fins i tot, quan volem reconstruir aquell hipotètic envelat original -que ja no estem segurs si algun dia va existir "complet" en la ment de Hegel-, hem estat afectats per l'atzar. Aquest ha fet, per exemple, que un manuscrit es recuperés i un altre no. Així, tant els esquemes i resums de les diverses versions de l'*Enciclopèdia*, de la *Filosofia del dret*, del manuscrit conegut com *La raó en la història* i els que s'han conservat del recorregut concret de la història, poden estar marcats per una intencionalitat i un context divers cada vegada: el conjunt del sistema en el primer cas, la relació amb l'estat en el segon, el desig de donar una nova orientació a la filosofia de la història, en el tercer, o el contingut més immediat, en el darrer cas.

Per tot això, la suma de tots aquests materials, així com d'altres que també usem com a supòlt, representen una complexitat moli similar a la que hem volgut aludir en la nostra metàfora. Fins i tot, hi ha la sospita que l'estructura total ha evolucionat i que Hegel ha modificat de manera considerable el que nosaltres anomenem la lògica del seu projecte i desenvolupament.

Evidentment, hem hagut d'assumir aquests reptes i aquestes limitacions; llavors el nostre treball ha estat d'alguna manera similar al d'aquell que, tenint una certa noció del què són els envelats de la filosofia de la història a començaments del segle XIX, vol reconstruir-ne el més complicat i "catedralici" de tots ells, i ho ha de fer sense cap plànol complet ni absoluta ment segur. Hem hagut de treballar, doncs, amb els materials de què disposem amb l'esperança de descobrir-ne la seva lògica i estructura global, fins i tot on Hegel no l'explicitava. D'altra banda ens hem limitat als escrits de Berlín.

Aquesta condició del nostre treball, però, també es correspon perfectament amb la natura del treball hegelian sobre filosofia de la història universal. També Hegel es trobà davant de les restes i dades empíriques de la història, com nosaltres davant del seu treball i com aquell hipotètic "reconstructor d'envelats". També ell ha perdut el "plànol" -si és que mai va existir- amb què es va realitzar la història humana -plànol que, d'altra banda, tothom a la seva època cercava anguniosament-. Hegel també es troba tan sois amb uns materials dispersos i aparentment reunits per atzar; només disposa d'ells per a trobar-hi el logos ocult i immanent. Ell pretindrà que la seva única arma sigui una certa -i abstracta- noció de què és i com és el que cerca -també té ell, *inevitablement*, una noció de l'envelat a reconstruir-, i la convicció que tota aquella acumulació empírica té una estructura racional, "la fe racional" en què la història té un sentit i una lògica.

En un cert sentit, Hegel estava en una posició molt pitjor que no pas nosaltres, ja que a ell sí que li faltava respecte de la història el que, tal vegada, nosaltres podem rastrejar en el seu sistema i en la resta de les seves obres. Però, en un altre sentit, hem de reconèixer que Hegel gaudia de la fortuna (que ens és negada avui dia) de poder anar a la història -la *res gestae*- amb una confiança en la pròpia capacitat de treure'n l'entrellat objectiu. Ell podia anar amb l'absoluta certesa que, en paraules de Kant, ve a dir que un pla ocult de la natura o de la divinitat es realitza en el món i en la història. Hegel està convencut també, moli més que Kant però no pas més que Herder -per

exemple-, que podrà descobrir aquest *logos* -que ha estat posat allí per a què l'home el compregui i s'hi reconcilia-. Aquesta és una certesa que comparteix amb tota la seva època i que a nosaltres ens manca; nosaltres tot just tenim l'esperança que en el conjunt dels escrits que considerem, en la filosofia de la història hegeliana, hi hagi un logos immanent que podrem descobrir, analitzar, posar en clar i, tal vegada, comprendre.

El nostre treball pretén descobrir el compromís -entre l'estructura i els materials que la componen- que defineix aquest complex envelat teòric que és la filosofia hegeliana de la història. Es tracta d'exposar alhora la composició de cada un dels pilars i de marcar-ne les relacions de força que fan que l'envelat sigui estable. Mostrar com l'estructura lògico-formal adquireix un nou sentit més profund si es té en compte la natura empírico-material de cada un dels seus elements i, alhora, que aquests es comprenen millor si es relacionen amb el seu paper en l'estructura.

Es tracta de mostrar com uns cossos de doctrina, també desenvolupats en d'altres obres, li serveixen a Hegel com a base conceptual i clau hermenèutica a partir de la qual interpretar i donar sentit a la massa ingent de dades i esdeveniments de la història universal. Aquestes doctrines concentren al seu voltant la significació de tots i cada un dels esdeveniments aïllats i particulars. Concentren, en definitiva, tot el pes de la lona superficial del nostre envelat en uns pocs fonaments, on van a parar totes les línies de força. Són aquests cossos de doctrina -amb un contingut i funcionalitat específics, però- que permeten imbricar lògica i empíria. Només ells, en virtut d'una complexa relació, permeten elevar aquest monument al *logos* especulatiu que Hegel construeix amb les dades empíriques comunes a la seva època.

Aquestes doctrines juntament a la seva interrelació mútua són el que fa valuosa la filosofia hegeliana de la història, tot donant compte omnícom- . pensivament de la gran majoria de les dades històriques disponibles a l'època. Són elles les que enriqueixen el nucli més especulatiu del pensament hegelian. Elles el potencien i concretitzen fent-lo adequat per a la complexa lectura hegeliana de la història universal.

En la filosofia de la història es concentren gran part de les claus del pensament hegelian, perquè és un àmbit tant totalitzador com la *Fenomenologia*

de l'esperit. Aquestes claus són per a nosaltres elements essencials del pensament hegelian que, conjuntament, defineixen la filosofia hegeliana de la història. Elles permeten comprendre el contingut empíric i concret de la lògica de la història universal hegeliana. Ajuden a descobrir el contingut de la teleologia immanent i racional que Hegel sempre cerca i postula.

Aquestes claus, que són cossos doctrinals que també exposa Hegel - d'una manera diferent- en altres obres, donen tant la "carn" o el contingut de la història com ajuden a que aquest contingut s'adeqüi al *logos i telos* hegelian. Hegel només pot comprendre el món i la història -com desitja- a partir d'aquests cossos de doctrina que en els cursos d'història universal modula conjuntament -com veurem-.

La lògica de la història no és res de diferent de l'exposició teleològica conjunta i coherent d'aquests cossos de doctrina. També són aquestes claus les que li permeten a Hegel ordenar el complex caos de dades empíriques que la seva època li fornien. Són les claus amb què intenta "descobrir la rosa en la creu del present", mostrar que en la història també allò real és racional i allò racional real, descobrir el *logos* racional immanent en la realitat empírica, i fer veure *el telos* de l'esperit universal exterioritzant-se necessàriament i poderosament en una realitat també empírica.

El nostre treball analitza primer aquests cossos de doctrina o claus interpretatives que, malgrat ser desenvolupats sistemàticament en d'altres obres, defineixen específicament la filosofia hegeliana de la història. Així cal entendre la concepció hegeliana de la llibertat -a la realització de la qual condueix la història, diu-, de les constitucions polítiques ja que la història universal és sobretot una història política-, de la filosofia, l'art i la religió -en tant que aquests són elements centrals en la filosofia "idealista" de la història-, de la contraposició esperit-natura -la història es defineix en oposició a la natura però la necessita-. Tots aquests elements convergeixen en la doctrina de l'astúcia de la raó, que serà el mecanisme que els unirà i que dotarà de dinamicitat el conjunt.

En segon lloc, analitzem ja en concret les nostres categories de "lògica" i "empíria". Remarquem l'especificitat del discurs hegelian en filosofia de la història del d'altres obres. I exposem dos casos privilegiats (progrés entès com a desenvolupament i el problema de la fi de la història) on a partir de

les nostres categories -així com de tot el que hem dit- es pot comprendre molt eficaçment el pensament hegelian.

Esperem demostrar com mitjant aquests elements es pot comprendre de la manera més eficaç i concreta la madura filosofia hegeliana de la història. Aquell immens envelat, que comentàvem, mostraria finalment la seva estructura profunda sense per això restar reduït a una mera abstracció. Mostraria com la riquesa i complexitat extraordinària del pensament hegelian es concentra -en un grau considerable- en la filosofia de la història. I també mostràvem com aquests pilars remetien en les seves línies de força a un pilar encara més central, que no és cap altre que el nostre problema plantejat entre lògica i empíria. Cada un dels desenvolupaments que tractem -la llibertat, paper de la religió, les constitucions, la lluita entre esperit i natura- remetien a aquest pilar central -aquest autèntic pal de paller del discurs hegelian sobre filosofia de la història-. Ja l'argument de l'astúcia de la raó fa de concentrador de totes les línies de força per a què coincideixin, finalment, en aquell pilar central i hi trobin el seu equilibri.

Aquesta és la nostra proposició de "deconstrucció" i reconstrucció de la filosofia hegeliana de la història. Degut a les nostres manipulacions ha perdut la certa unitat ingènua que semblava tenir, ara se'n apareix molt més complexa. Cada un dels seus elements sembla remetre a molts altres dintre de l'obra hegeliana i de la seva època. Sembla ser un macrosigne, la interpretació del qual implica la de tots els altres. En moments afortunats, ens hem sentit com situats en una privilegiada talaia o, encara més, en un "aleph" borgià. En moments desafortunats, ens hem descobert vagant per una laberíntica presó o la perduda biblioteca de Babel. Sempre però, hem tingut la sensació que vagàvem per una estilitzada catedral, que tal vegada no erem capaçs de comprendre totalment, però la bellesa i suggestió de la qual no se'n escapava. Desitgem que, almenys una part de la seva capacitat de fascinació, se li encomani a l'amable lector.

Acabat el llibre, deixat ja al seu destí davant el lector, no puc sino acceptar la seva "emancipació" tot reconeixent l'estimable ajut de tots aquells que l'han fet possible. Especialment, vull deixar constància del meu agraïment a Maria Puigdomènech per l'encoratjament constant i l'esforg de tantes relectures.

tures, a Gabriella Baptist, Eusebi Colomer, Félix Duque, Hans-Christian Lucas, Felipe Martínez Marzoa, Mariano de la Maza, José María Ripalda i José María Valverde per la seva benevolència i les seves crítiques, a Jordi Sales pels encertats consells per a la redacció final, i a Ramón Valls per la seva imprescindible direcció i el seu suport en els meus estudis. També. vull agrair a la Fundació Jaume Bofill que m'hagi donat l'oportunitat de completar aquest treball al Hegel-Archiv (de la Ruhr-Universität Bochum) i a aquesta darrera institució el seu amable acolliment.

Goncal Mayos Solsona
Barcelona, 1989